

Zaur Cahangir oğlu Əsədov
Azərbaycan Elm və Təhsil Nazirliyi
İqtisadiyyat İnstitutu
doktorant

E-mail: zaur.asadaov.89@mail.com
UOT: 336.1; 338.65.4; JEL:H15;O22;G19.

İqtisadi böhranların Azərbaycanda fəaliyyət göstərən xarici və müştərək müəssisələrin işinə təsirinin tədqiqi

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi global iqtisadi böhranın Azərbaycanda fəaliyyət göstərən xarici və birgə müəssisələrin işinə təsirini çoxillik statistik məlumatlar əsasında təhlil edərək müvafiq ehtiyat imkanlarını aşkara çıxarmaq və onlardan səmərəli istifadə edilməsinə dair tövsiyələr işləyib hazırlamaqdan ibarətdir. Tədqiqatın aparılmasında sistemli yanaşma, statistik qruplaşdırma, müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektoruna və birgə müəssisələr tərəfindən yönəldilən birbaşa investisiyalar, həmin müəssisələrin dövlət büdcəsinin gəlirlərində və ÜDM-də payı ildən-ilə azalır. Müxtəlif səbəblərdən bir çox müəssisələr öz fəaliyyətlərinə xitam verirlər. Müəssisələr iqtisadi fəaliyyət sahələrində qeyri-bərabər yerləşdirilmişdir. Məqalədə həmin uyğunsuzluqların və nöqsanların aradan qaldırılması istiqamətində əməli xarakterli tövsiyələr verilmişdir.

Açar sözlər: iqtisadi böhranlar, birbaşa xarici investisiyalar, iqtisadi fəaliyyət növləri, birgə müəssisələr, təşviq mexanizmləri.

Problemin qoyuluşu

Azərbaycanın emal sənayesində fəaliyyət göstərən kiçik və orta biznes subyektləri sırasında xarici investisiyalı və birgə müəssisələr sahəyə birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsində, ölkənin rəqabətli texnoloji və innovasiya potensialının artırılmasında, yüksək ödənişli iş yerlərinin yaradılmasında, idxal əvəz edən və ixrac yönümlü məhsulların istehsalında müstəsna rol oynayırlar [1:3:4:5:6]. Həmin kateqoriyadan olan müəssisələrin sayı 2015-2021-ci illərdə 196,8% , onların istehsal etdikləri məhsulun (işin, xidmətin) həcmi 2,5 dəfə, orada çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqı isə - 163,3 faiz artmışdır. Dünyada tuğyan edən COVID - 19 pandemiyası ölkəmizdə fəaliyyət göstərən xarici investisiyalı və birgə müəssisələrin işinə də öz mənfi təsirini göstərmişdir. Nəticədə, həmin müəssisələrin qeyri-neft sektoruna yönəltdiyi birbaşa xarici investisiya 2020-ci ildə əvvəlki ilə nisbətən 35 faiz, onların dövlət büdcəsinin gəlirlərindəki payı 1,1 punkt, istehsal etdikləri məhsulun həcmi isə - 8,1 faiz azalmışdır. Bütün bu faktlar həmin kateqoriyadan olan müəssisələrin fəaliyyətini tədqiq edərək təsir amillərini və ehtiyat imkanlarının aşkara çıxarılmasını aktuallaşdırmışdır.

Xarici investisiyalı və birgə müəssisələrin strukturunda baş verən dəyişikliklər

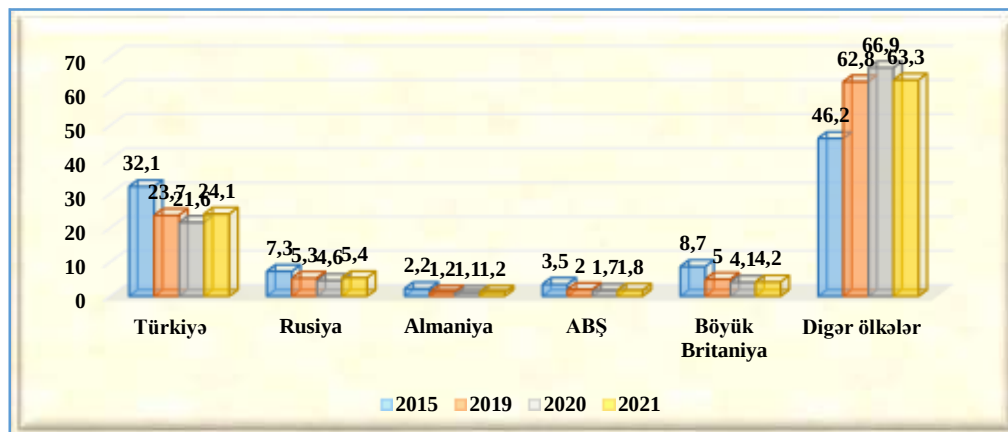
Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin (ARDSK) rəsmi məlumatlarına görə, 2015-ci illər ərzində Azərbaycanda dövlət qeydiyyatında olan xarici investisiyalı müəssisələrin sayı 2,3 dəfə, yeni yaradılanların sayı isə - 2,2 dəfə artmışdır. Lakin həmin dövrdə müxtəlif səbəblərdən 459 müəssisə ləğv edilmişdir. Qeyd edilən illər ərzində birgə müəssisələrin sayı 183,1 faiz, yeni yaradılanlar 176,5 faiz artmış, ləğv edilənlər isə - 103 vahid təşkil etmişdir. Həmin kateqoriyadan olan müəssisələrin sayının xarici ölkələr üzrə strukturunda da müvafiq dəyişiklik müşahidə edilir. Belə ki, 2015-2021-ci illərdə Türkiyə şirkətlərini təmsil edən xarici investisiyalı və birgə müəssisələrin xüsusi çəkisi 8 punkt,

Böyük Britaniya şirkətləri üzrə 4,8 punkt azalmışdır. Nisbi azalma Rusiya, ABŞ və Alman şirkətləri üzrə də baş vermişdir (qrafik 1).

Qrafik 1.

Xarici investisiyalı və birgə müəssisələrin sayının ölkələr üzrə strukturu (%)

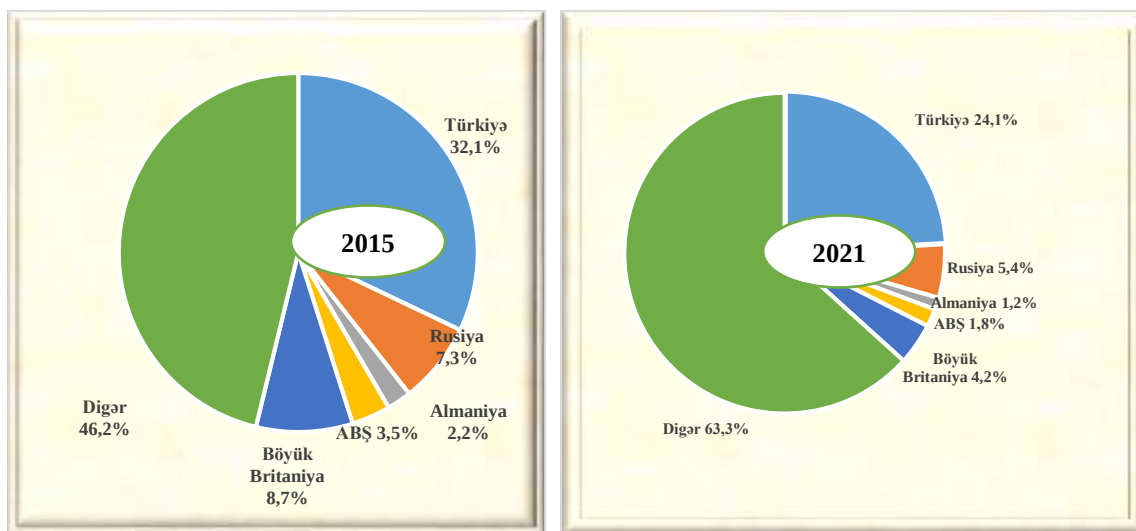

Mənbə: Qrafik AR DSK-nın "məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Struktur dəyişikliyi bazis ili ilə müqayisə etdikdə aydın olur ki, 2021-ci ildə Azərbaycanda digər ölkələri təmsil edən müəssisələrin xüsusi çəkisi 46,2 faizdən – 63,3 faizə yüksəlmişdir (qrafik 2).

Qrafik 2.

Azərbaycanda olan xarici investisiya və birgə müəssisələrin sayının strukturu (%)

Mənbə: [7].

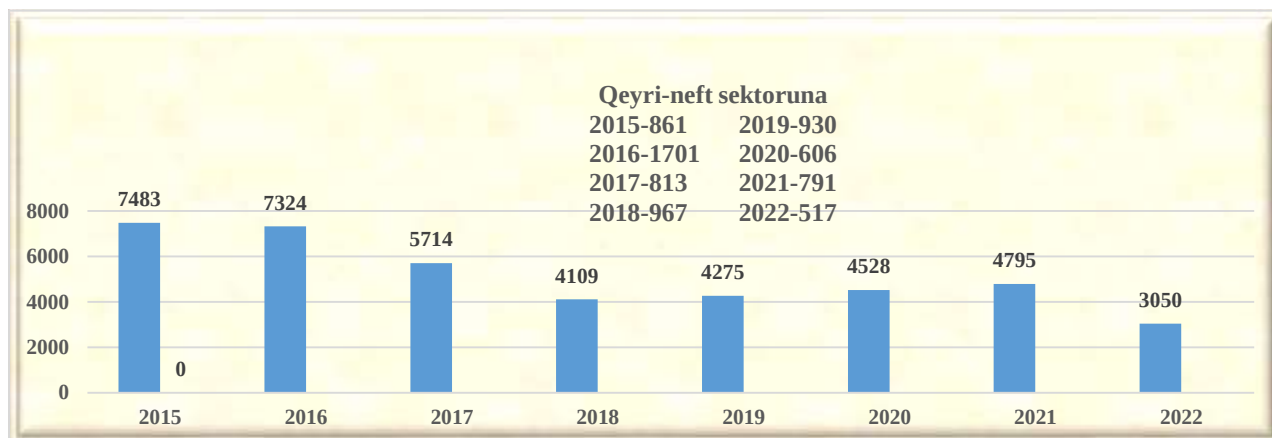
Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən birbaşa xarici investisiyalar

Hesablamalar göstərir ki, 2015-2022-ci illərdə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən xarici və birgə müəssisələr tərəfindən ölkəmizin iqtisadi fəaliyyət sahələrində 41273 mln.dol. o cümlədən qeyri-neft sektoruna 7186 mln.dollar birbaşa xarici investisiya yönəldilmişdir. Hər iki halda həmin vəsaitlərin məbləği azlan xəttlə dəyişmişdir. Bu vəsait bütün sahələr üzrə 2,5 dəfə, qeyri-neft sektoru üzrə isə - 1,7 dəfə azalmışdır (qrafik 3).

Qrafik 3.

Azərbaycanda iqtisadiyyatına yönəldilən birbaşa xarici nvesrtisiyalar (mly. ABŞ dolları)

Mənbə; [2].

Xarici və birgə müəssisələrin fəaliyyətində baş verən dəyişikliklər

Hesablmalar göstərir ki, 2015-ci ildə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən xarici və birgə müəssisələrin 28,3 faizi – ticarət, nəqliyyat vasitələrin təmiri sferasında, 19,3 faizi – sənayedə, 13,8 faizi – peşə, elm və texniki fəaliyyət, 12,1 faizi – tikinti; 5,7 faizi – nəqliyyat və anbar; 2,8 faizi – turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai işə, 4,5 faizi – informasiya və rabitə, yerdə qalan 13,5 faizi isə - digər iqtisadi fəaliyyət sahələrində məhsul istehsal etmiş və xidmət göstərmişlər. Lakin sonrakı illər ərzində həmin nisbətdə əsaslı dəyişikliklər baş vermişdir. Belə ki, təhlilin əhatə etdiyi sonuncu ildə bütün müəssisələrin 42,7%-i – ticarət, nəqliyyat vasitələrin təmiri, 18,0%-i – sənayedə, 8,1%-i tikintidə, 9,7%-i peşə, elm və texniki fəaliyyətdə, 4,0%-i nəqliyyat və anbar təsərrüfatında, 3,1%-i – informasiya və rabitədə, 2,4%-i - turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai işə sferalarında məşğul olmuşlar. Belə bir əsaslı dəyişikliyə baxmayaraq, xarici və birgə müəssisələr tərəfindən istehsal edilən məhsulun (işin, xidmətin) xüsusi çəkisinin ağırlıq yükü sənayenin üzərinə düşmüş və onların payı 68,9%-dən 79,3%-ə yüksəlmiş, tikintinin payı – 10,5%-dən 5,3%-ə, nəqliyyat və anbar təsərrüfatının payı isə - 9,0%-dən 7,0%-ə enmişdir. Bütün bu dəyişikliklər adı çəkilən qrup müəssisələrin fəaliyyətini xarakterizə edən əsas göstəricilərə də təsir göstərmişdir. Təhlilin əhatə etdiyi 2015-2021-ci illərdə xarici və birgə müəssisələrin sayı ölkəmizdə 1196 vahid, orada çalışan işçilərin sayı – 33,4 min nəfər, istehsal edilən məhsulun həcmi isə - 29,4 mlrd. manat artmışdır. Həmin dövrdə işçilərin orta aylıq əmək haqqı 1,44 dəfə artaraq – 2263 manata çatmışdır ki, bu da eyni adlı orta respublika göstəricisini 3,3dəfə üstələmişdir. Təhlil dövründə bir müəssisə tərəfindən istehsal edilən məhsulun (işin, xidmətin) həcmi artıb-azalan xəttlə dəyişsə də 19,0 mln. manatdan 21,7 mln.man. yüksəlmişdir (cədvəl 1).

Cədvəl 1.

Xarici və birgə müəssisələrin işini xarakterizə edən əsas göstəricilər

	2015	2019	2020	2021	2015-2021-ci illərdə artım tempi (%)
Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı (vahid)	1235	2116	2233	2431	196,8
Orada çalışan işçilərin orta siyahı sayı (nəfər)	93002	107916	109417	126412	136,0
Orta hesabla bir müəssisədə çalışan işçilərin sayı (nəfər)	75	51	49	52	69,3
İşçilərin orta aylıq əmək haqqı (manat)	1569	2416	2175	2263	144,2
İstehsal edilən məhsulun (işin, xidmətin) həcmi (mln.man.)	23423	49410	45412	52822	2,3 dəfə
Orta hesabla bir müəssisədə istehsal edilən məhsulun həcmi (mln.man.)	19,0	23,4	20,3	21,7	114,4

Mənbə: Cədvəl AR DSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Tərəfimizdən aparılan müqayisəli təhlil göstərir ki, əgər 2015-ci ildə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən xarici və birgə müəssisələr tərəfindən istehsal edilən məhsulun (işin, xidmətin) məbləğinin ümumi daxili məhsuldakı xüsusi çəkisi 43,1 faiz təşkil etmişdirsə, 2021-ci ildə həmin göstərici bazis ilinə nisbətən 20,3 punkt artaraq – 63,4 faizə yüksəlmişdir. İqtisadi böhran dövründə ÜDM-in 11,4 faiz və adı çəkilən müəssisələr tərəfindən məhsulun 8,1 faiz azalması baş vermişdir. Xarici və birgə müəssisələrin fəaliyyətinə baş verən həmin dəyişikliklər bütünlükdə dövlət büdcəsinin gəlirlərində xarici ticarət fəaliyyətindən əldə edilən vəsaitin məbləğinin və xüsusi çəkisinin azalmasını da şərtləşdirmişdir. Belə ki, əgər 2015-ci ildə dövlət büdcəsinin gəlirlərində xarici ticarət fəaliyyətinin payı 3,7 faizdən 2019-cu ildə 5,6 faizə çatmışdırsa, 2020-ci pandemiya ilində onun səviyyəsi 4,5 faizə enmiş, növbəti ildə isə - yüksək artım təmin olunmuşdur.

Nəticə

Yuxarıda şərh edilən müddəalar ölkəmizdə fəaliyyət göstərən xarici investisiyalı və birgə müəssisələrin yerinə yetirdiyi işlərin tərkibində dövrüyyəyə cəlb edilməyən bir sıra ehtiyat imkanlarının mövcud olduğunu göstərdi. Onlardan səmərəli istifadə edilməsi üçün aşağıdakı tövsiyələrdən bəhrələnməyi məqsədə uyğun hesab edirik: xarici investisiyalı və müştərək müəssisələrin iqtisadi fəaliyyət sahələrində bərabər yerləşdirilməsi üzrə müvafiq təşviq mexanizminin işlənilməsi; iqtisadi rayonlarda və işğaldan azad edilən ərazilərdə innovasiya infrastrukturunun (texnoparkların, sənaye məhəllələrinin dəyər zənciri prinsipi ilə işləyə biləcək aqroparkın, azad sərhəd ticarət zonalarının, məsləhət mərkəzlərinin və s.) yaradılması və onların tərkibinə müştərək müəssisələrin fəal cəlb edilməsi; emal sənayesinin alt sahələrində birbaşa xarici investisiyaları cəlb etmək üçün məqsədi investisiya – innovasiya layihələrindən istifadəyə üstünlük verilməsi; ölkə iqtisadiyyatının saxələndirilməsi, onun qlobal və regional istehsal şəbəkəsi ilə əlaqələndirilməsi prosesinə birbaşa xarici investisiyaların fəal cəlb edilməsi; qeyri-neft sektorunda məhsul istehsalı ilə məşğul olan sahibkarlıq subyektlərinin dəyər zəncirlərində iştirakı payının artırılması məqsədilə xarici investorlara əlaqənin genişləndirilməsi; kiçik, orta və iri emal müəssisələrinin mütərəqqi idarəetmə bacarığına sahib olması, istehsal etdikləri məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsi, yeni növ məhsulun istehsal edilməsi, xərclərin azadılması, yüksək ödənişli və sağlam iş yerlərinin yaradılması üçün investorlara birbaşa dialoq mexanizmlərinin tətbiq edilməsi; emal sənayesi sahələrinə yönəldiləcək birbaşa xarici

investisiyaların təsirinin əvvəlcədən ölçülməsi və müəssisə səviyyəsində göstəricilərə təsirinin müəyyən edilməsi; innovativ potensiala malik texnologiyalardan istifadə imkanlarının genişləndirilməsi.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası. Bakı, 2022.
2. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı, “DSK”, 2019, 780s; 2022 – 746s.
3. Azərbaycanda yerli təchizatçılar və xarici investorlar arasında əlaqələrin gücləndirilməsi. İƏİT, 2019, 95s.
4. Əliyev T.N., Babayev M.T. Azərbaycanda xarici və müştərək müəssisələr: təşkili və idarə olunması. Bakı, “Elm”, 2009, 150s.
5. Yahyayeva A.Y. Birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi yolları və bu sahədə dünya təcrübəsi. // SDU “Elmi xəbərlər” cild – 15, №4 Sumqayıt, 2019, s.74-75
6. Mehdiyev A. Azərbaycana birbaşa xarici investisiyalar: mövcud durum və problemlər (https://fed.az/az/azerbaycana-birbasa_xarici_investisiyalar.40060).
7. Sosial,iqtisadi inkişaf. Aylıq statistik məcmuə №12, Bakı, “DSK” 2015, 203s.; 2016-200s.; 2017 – 194s.; 2018-197s.; 2019-201s.; 2020-188s.; 2021-183s.; 2022-137s.

Заур Джахангир оглы Асадов
докторант Института Экономики
Министерства Науки и Образования
Азербайджанской Республики
E-mail: zaur.asadov.89@gmail.com

Исследование влияния экономического кризиса на деятельность иностранных и совместных предприятий в Азербайджане
Резюме

Целью исследования является – на основе многолетних статистических данных проанализировать деятельность иностранных и совместных предприятий в Азербайджане и определить влияние глобального экономического кризиса на их функционирование, выявить соответствующие резервы и разработать рекомендации по их эффективному использованию. При проведении исследования использовались такие методы, как: системный подход, статистическая группировка и сравнительный анализ. В результате исследования выявлено, что из года в год уменьшается объём прямых инвестиций иностранных и совместных предприятий в ненефтяной сектор экономики страны, их доля в доходной части государственного бюджета и ВВП. По различным причинам они прекращают свою деятельность и неравномерно размещены в сферах экономической деятельности. В статье предложены практические рекомендации по регулированию и устранению этих недостатков.

Ключевые слова: экономический кризис, прямые иностранные инвестиции, виды экономической деятельности, совместные предприятия, механизмы стимулирования.

Zaur Jahangir Asadov
doctoral student at the Institute of Economics
Ministry of Science and Education
Republic of Azerbaijan
E-mail: zaur.asadov.89@gmail.com

Study of the impact of the economic crisis on the activities of foreign and joint ventures in Azerbaijan

Summary

The purpose of the study is to analyze the activities of foreign and joint ventures in Azerbaijan on the basis of long-term statistical data and determine the impact of the global economic crisis on their functioning, identify relevant reserves and develop recommendations for their effective use. The study used such methods as: a systematic approach, statistical grouping and comparative analysis. As a result of the study, it was revealed that from year to year the volume of direct investments of foreign and joint ventures in the non-oil sector of the country's economy, their share in the revenue side of the state budget and GDP is decreasing. For various reasons, they cease their activities and are unevenly placed in the spheres of economic activity. The article offers practical recommendations for the regulation and elimination of these shortcomings.

Keywords: economic crisis, foreign direct investment, types of economic activity, joint ventures, and incentive mechanisms.

Elmi redaktor: i.e.d., dos. Y.Məmmədov

Daxil olub: 30.01.2023.

Çapa qəbul olunub: 06.02.2023.